

Oost-Berlijners tussen 'Leitkultur'

FRANK DEN HERTOG*

Op 3 oktober 2000 vierde Duitsland voor de tiende keer haar 'Tag der deutschen Einheit'. Een paar dagen later ontstond er een rel rond het begrip 'Deutsche Leitkultur' dat door CDU-fractievoorzitter Merz werd bestempeld als het uiteindelijke doel bij de integratie van buitenlanders. Maar in hoeverre is er eigenlijk sprake van een gemeenschappelijke Duitse identiteit die de verschillen tussen Oost- en West-Duitsers na de eenwording overstijgt?

Buiten de officiële feestelijkheden rond de 'Dag van de Duitse eenheid', zoals 'Duitslands Feest' aan de Brandenburger Tor en de centrale feestelijkheden van de regering en de Duitse deelstaten in Dresden waren er ook bijeenkomsten waar kritischer geluid te horen waren over de tot op heden bereikte 'innere Einheit'. Zo heeft de socialisatie van de voormalige DDR-burgers volgens de sprekers op de 'Tag der Abrechnung' in de Berlijnse Prater nog steeds een negatieve invloed op de individuele kansen op succes in de Bondsrepubliek. Men zou volgens sommigen zelfs kunnen spreken

van een regelrechte discriminatie van Oost-Duitsers op de arbeidsmarkt en andere facetten van het dagelijks leven. De vraag is dan ook of de Oost-Duitsers zich ondertussen al deelgenoot voelen van de zo zwaar bevochten 'Duitse eenheid'.

VERENIGING

Over één ding waren alle sprekers die op 3 oktober aan het woord kwamen het in elk geval eens, namelijk dat het vallen van de Berlijnse Muur tot veel meer problemen heeft geleid

dan men in 1990 had verwacht. Het verenigingsproces van DDR en BRD zorgt er vooralsnog niet voor dat de periode tussen 1945 en 1990 als intermezzo in de Duitse geschiedenis bijgeschreven kan worden. De vijfenveertig jaren waarin Duitsland door het IJzeren Gordijn in tweeën gedeeld was, hebben niet alleen een grote invloed gehad op de economische positie van beide landsdelen. Ook op sociaal en cultureel gebied leidde de enge samenwerking met respectievelijk de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie tot twee fundamenteel verschillende systemen. Het samensmeden van deze twee ongelijke delen bleek een veel moeizamer project dan men in de euforie na het vallen van de Muur had kunnen inschatten.

Ondanks tien jaren 'verenigd Duitsland', waarin ongeveer duizend miljard DM in de sanering en modernisering van de Oost-Duitse economie gepompt werd, vormen de begrippen 'Jammer-Ossie' en 'Besser-)Wessie' nog regelmatig de scheidslijn van de Duitse samenleving. Enerzijds zorgden de privatisering van DDR-staatsbedrijven en de investeringen in infrastructuur, omscholings- en werkgelegenheidsprogramma's ervoor dat de voormalige DDR gemoderniseerd en 'verwesterd' werd. Anderzijds maken de 'Ossies' hier slechts ten dele zelf de dienst uit. In de politiek, op het werk en in de media zijn het vaak de West-Duitsers die de meeste macht in handen hebben. De realiteit zoals die heden ten dage tot stand is gekomen, komt daarmee slechts in beperkte mate overeen met de verwachtingen die menig Oost-Duitser in 1990 koesterde.

TELEURSTELLINGEN

De grootste teleurstelling is dat de grootste verwachtingen die vele Oost-Duitsers hadden met betrekking tot de eigen levenskwaliteit vaak niet realistisch bleken. De materiële levensstandaard is weliswaar in een razend tempo gestegen, maar de keerzijde van de medaille is dat de invoering van de markteconomie ook voor een explosieve stijging van de werkloosheid heeft gezorgd. En dit was iets waarmee men tot 1989 in de DDR niet bekend was, aangezien in de socialistische staat iedere burger aanspraak kon maken op het 'recht op arbeid'. Natuurlijk kende men het verschijnsel 'werke-

'Yuppies raus' (Bron: Marco Bontje)

CDU-verkiezingsposters uit 1990 tegen de DDR (Bron: Marco Bontje)

loosheid' wel van de West-Duitse en Oost-Duitse berichtgeving, maar slechts weinigen dachten er ook zelf slachtoffer van te kunnen worden. De kennis en ervaring op het eigen beroepsterrein zou immers ook in een westers systeem van betekenis zijn, zo dachten velen. Het pakte echter anders uit.

De privatisering van de DDR-staatbedrijven na 1990, waarbij 85 procent van de bedrijven werd overgenomen door West-Duitsers en slechts zes procent in Oost-Duitse handen bleef, ging namelijk gepaard met massale ontslagen. Het was bepaald geen uitzondering wanneer het personeelsbestand van de grote (vaak industriële) bedrijven werd teruggebracht tot minder dan tien procent van het oorspronkelijke aantal. De invoering van de (dure) D-Mark zorgde er bovendien voor dat de traditionele handelscontacten die de DDR met Oost-Europese landen onderhield abrupt tot stilstand kwamen. Het opbouwen van een nieuwe afzetmarkt in West-Europa was ook voor relatief succesvolle bedrijven geen sinecure, hetgeen de afhankelijkheid van westerse investeerders nog verder vergrootte.

Ten aanzien van deze afhankelijkheid van kapitaalcrachtige landgenoten uit het Westen stond zo een dubbelhartige houding. Enerzijds waren 'ze onmisbaar bij de opbouw en ontwikkeling van Oost-Duitsland', anderzijds waren het ook de 'gewetenloze saneerders die enkel en alleen uit waren op geldelijk gewin'. Vooral in eerste jaren na de 'Wende' zorgden de negatieve ervaringen met het kapitalisme voor de nodige frustratie en gaven aanleiding tot een versterkt gevoel dat men in de Bondsrepubliek eigenlijk een 'tweede-rangsburger' was.

In Berlijn was deze overtuiging vaak nog sterker dan elders in Oost-Duitsland, aangezien de grote forensenstromen tussen Oost en West kwalitatief zeer ongelijk waren. De kapitaalcrachtige investeerders en ontwikkelaars kwamen overdag als 'ontwikkelingswerkers' naar het Oosten om vervolgens 's avonds in het oude West-Berlijn hun vrije tijd spenderen. Andersom vormde de goedkope Oost-Berlijnse arbeidskrachten een serieuze bedreiging voor de 'onderkant' van de West-Berlijnse arbeidsmarkt. In Oost-Berlijn moesten werkgevers immers minder salaris betalen voor meer arbeids-

uren, een situatie die tot op de dag van vandaag voortbestaat. De lonen voor ambtenaren in Oost-Duitsland liggen bijvoorbeeld gemiddeld nog altijd op maar 87 procent van die van hun collega's in het Westen. Met de huidige gespannen arbeidsmarktsituatie leidde dit er ook toe dat de werkloosheidscijfers van Oost-Berlijn sinds enige jaren gemiddeld lager liggen dan in West-Berlijn. Het gemiddeld inkomen in West-Berlijn is daarentegen aanzienlijk hoger.

De negatieve ervaringen die Oost-Berlijners opdeden, werden ten dele veroorzaakt door een gebrek aan kennis over het functioneren van een liberale democratie. Zo was de macht van 'de politiek' en 'de vakbonden' plotseling veel beperkter en konden zij daardoor niet langer garant staan voor bijvoorbeeld werk en vakantie. De vakbond in de DDR was tevens de grootste 'reorganisatie' die per jaar voor ongeveer vijf miljoen mensen reizen organiseerde naar binnen en buitenland. "Daarop had ik toch echt niet gerekend toen de muur viel, dat ik deze zogenaamde 'verworvenheden' der DDR' die altijd met zoveel bravoure werden verkondigd ooit nog eens zou gaan missen", aldus een Oost-Berlijnse vrouw van ongeveer veertig jaar die in de DDR deel uitmaakte van de oppositionele burgerbeweging.

HOOP?

Door de grote instroom van investeringen in Oost-Berlijn is de typische DDR-atmosfeer uit het centrum verdwenen. Het winkelcentrum op de Potsdamer Platz, op de grens van Oost- en West-Berlijn, is niet geworden tot de smeltkroes van Ossies en Wessies waar men bij de bouw op had gehoopt. De Friedrichstraße is omgetoverd in een dure winkelpromenade met onder andere 'Galeries Lafayette', de 'Friedrichstadtspassagen' en het 'Kulturkaufhaus Dussmann'. Ook de arbeiderswoningen in het 'Scheunenviertel' en de uitgaansgelegenheden rond de 'Hackische Markt' hebben een ware metamorfose ondergaan als gevolg van de hoofdstadfunctie die Berlijn kreeg toebedeeld. Al deze veranderingen hebben menig Oost-Berlijner doen vervreemden van zijn of haar geboortegrond. Vandaar ook dat er, on-

danks de stijgende welvaart en de gewenning aan de westerse leefstijl, toch ook sprake is van een soort 'Ostalgie', een herwaardering van de waarden, normen en tradities zoals die in het Oost-Duitsland van voor de Wende plaatsvonden. Ostalgie-feesten met Honecker-'look-a-likes', FDJ-hemden en 'Ostrock' vinden dientengevolge dan ook meer plaats in Berlijn dan elders in de voormalige DDR. Zij vormen het tegenwicht tegen de relatief snelle aanpassing aan 'West-Duitse' gewoonten. Voor de meeste Oost-Berlijners is een identificatie met de Bondsrepubliek vanwege de gebrekkige integratie nog niet mogelijk. Derhalve verzet men zich, op een relatief speelse manier, tegen de West-Duitse overheersing zonder haar echt ter discussie te stellen.

Vrijwel alle Duitsers zijn het er over eens dat Willy Brandt het in 1990 bij het rechte eind had toen hij zei dat uiteindelijk "zusammenwacht was zusammengehört". Het vertrouwen hierin was voornamelijk gebaseerd op het gemeenschappelijke cultuurgedoe, de gemeenschappelijke taal en de gemeenschappelijke geschiedenis. Deze gemeenschapszin is van doorslaggevend belang voor het succes van het eenwordingsproces omdat zij, ondanks alle diversiteit in de Duitse samenleving, zorgt voor stabiliteit op nationaal niveau. De culturele gemeenschapszin maakt voor velen het mislukken van de Duitse hereniging zo goed als ondenkbaar. De leus 'Wir sind ein Volk' die de DDR-burgers in de herfst van 1989 met zich meedroegen, wordt nog steeds door vrijwel elke Duitser onderschreven. Zij past daarmee binnen de 'Deutsche Leitkultur' die in deze interpretatie los staat van culturele en economische verschillen. Dit sterk beladen begrip komt daarmee in een nieuw daglicht te staan. Naast 'Thüringer Bratwurst', bier en 'Sauerkraut' is er klaarblijkelijk ook ruimte voor 'Grüne Pfeil', Döner Kebab en Big Mac.

Daarmee is duidelijk dat zowel de sprekers bij 'Festakt' in Dresden als die bij de 'Tag der Abrechnung' in Berlijn, gelijk hadden toen zij wezen op de overeenkomsten respectievelijk de verschillen tussen Ossies en Wessies. Aangezien het 'eenwordings- en integratieproces' echter nog lang niet afgesloten is, blijft de vraag onbeantwoord of, hoe en op welke termijn de herkomst van Oost- en West-Duitsers als onderscheidende factor aan kracht gaat inboeten.

Voor de eerste generatie 'Gesamtdeutschen' die nu opgroeit zal de DDR wellicht daadwerkelijk een historisch intermezzo zijn in de Duitse geschiedenis. Of zoals een tienjarige West-Berlijnse scholier het verwoordde: "Berlijn was vroeger gedeeld en één deel daarvan was van de DDR. Daartussen stond een muur, omdat West-Berlijn mooier was dan Oost-Berlijn. [...] In 1990 werd Berlijn herenigd en ik geloof niet dat er sindsdien nog verschillen zijn tussen Oost en West".

* Frank den Hertog is als promovendus verbonden aan het Amsterdam Research Institute for Global Issues and Development Studies (AGIDS) van de Universiteit van Amsterdam.